

ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОГО МЕХАНІЗМУ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ ПІД ВПЛИВОМ ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

FORMATION OF AN ADAPTIVE MECHANISM FOR STRUCTURING THE INNOVATION AND INVESTMENT POTENTIAL OF DOMESTIC ENTERPRISES UNDER THE INFLUENCE OF POST-CONFLICT TRANSFORMATION

У статті досліджено тлумачення термінів «інноваційний потенціал» та «інвестиційний потенціал», на основі чого сформульовано сутність інноваційно-інвестиційного потенціалу, який запропоновано розуміти з позиції трьох підходів: ресурсного підходу, результативного підходу й потенційного підходу. З'ясовано поняття видимого і прихованого потенціалів та графічно відображено інноваційно-інвестиційний потенціал у вигляді співвідношення тієї частини потенціалу, яку можливо оцінити, і прихованою частиною потенціалу. Розроблено адаптивний механізм структуризації інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства в умовах постконфліктної трансформації, основними компонентами якого є: ресурсний потенціал; кадровий потенціал; виробничий потенціал; інституціональний потенціал; інфраструктурний потенціал; фінансовий потенціал; споживчий потенціал.

Ключові слова: інноваційний потенціал, інвестиційний потенціал, постконфліктна трансформація, структуризація, компоненти.

The purpose of the article is to clarify the essence of the innovation and investment potential of the enterprise and to develop an adaptive mechanism for structuring the innovation and investment potential of domestic enterprises under the influence of post-conflict transformation. The topic of the research is relevant, since in Ukraine it is necessary to adapt the structure of innovation and investment potential of domestic enterprises in accordance with the main directions of overcoming the consequences of military actions. The article examines the interpretation of the terms "innovative potential" and "investment potential", based on which the essence of innovation and investment potential is formulated, which is proposed to be understood from the standpoint of three approaches: resource approach, effective approach, and potential approach. According to the resource approach, the innovation and investment potential is a set of resources that are involved in the innovation and investment activities of the enterprise. According to the effective approach, the innovation and investment potential reflects the productivity of the enterprise's innovation and investment activities. From the perspective of the potential approach, the innovation and investment potential shows the maximum possibility of the enterprise to carry out innovation and investment activities. The concept of visible and hidden potentials is clarified and the innovation and investment potential is graphically displayed in the form of the ratio of the part of the potential that can be estimated and the hidden part of the potential. The main criteria for the formation of an adaptive mechanism for structuring innovation and investment potential have been formed. An adaptive mechanism for structuring the enterprise's innovation and investment potential has been developed, the main components of which are: resource potential; personnel potential; production potential; institutional potential; infrastructure potential; financial potential; consumer potential. Conclusions were made that the enterprise functions and develops on the basis of the enterprise's innovation and investment potential, and a system of indicators is formed to assess the efficiency and expediency of the enterprise's activities.

Key words: innovative potential, investment potential, post-conflict transformation, structuring, components.

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.4-17>
УДК 658:330.341:330.322](477)

Манн Р.В.¹

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та управління, Черкаський державний технологічний університет

Mann Ruslan

Cherkasy State Technological University

Постановка проблеми. Реалії сьогодення вимагають від підприємців приймати управлінські рішення в умовах невизначеності, постійних змін та наявності значної кількості ризиків. Тому не можливо у повній мірі використовувати у практичній діяльності загальновідомі схеми, методи, методики, механізми, алгоритми управління підприємством. Підприємцям необхідно здійснювати пошук нових ідей, приймати нестандартні рішення, які б враховували наслідки воєнних дій. Вихід з кризи можливий лише за умови активізації інноваційно-інвестиційної діяльності, що є надзвичайно складним завданням в умовах постконфліктних трансформацій.

З метою активізації інноваційно-інвестиційної діяльності необхідно забезпечити зростання

інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства, що в умовах постконфліктної трансформації можливо лише шляхом розробки адаптивного механізму його структуризації. Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що тема дослідження є актуальною та потребує наукового вирішення поставленої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематиці дослідження присвячено наукові праці таких вчених: І. Бережна, В. Бондаренко, Л. Березовська, О. Вовк, С. Володін, А. Глушенкова, В. Грамотнєв, В. Захарченко, Ю. Каракай, Н. Корсікова, Т. Кучерук, Т. Макух, В. Матвєєв, М. Меркулов, Т. Стечишин, М. Туріяньська, О. Чекамова, Є. Чермошенцева, О. Шилова, В. Щелкунов та інші.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3936-2677>

Проте, враховуючи, що Україна постала перед викликами подолання наслідків воєнних дій, потребує адаптації структура інноваційно-інвестиційного потенціалу вітчизняних підприємств до умов сьогодення.

Постановка завдання. У процесі дослідження необхідно з'ясувати сутність інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства та розробити адаптивний механізм структуризації інноваційно-інвестиційного потенціалу вітчизняних підприємств під впливом постконфліктної трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес постконфліктної трансформації вимагає від вітчизняних підприємств посилення ролі інноваційно-інвестиційної діяльності на підприємстві та підвищення інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства, що, беззаперечно, сприятиме виходу підприємства з кризи, стабілізації операційної та інших видів діяльності підприємства, підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємства та забезпечить зростання показників прибутковості та рентабельності підприємства.

З'ясовуючи економічний зміст поняття інноваційно-інвестиційний потенціал, було виявлено, що у вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях переважна більшість учених економічного напрямку досліджують окремо поняття інноваційного потенціалу і окремо поняття інвестиційного поняття. Основні тлумачення зазначених понять наведені у табл. 1-2.

Таким чином, узагальнюючи наведені визначення, можна зробити висновки, що сутність інноваційно-інноваційного потенціалу зводиться до розуміння потенціалу:

1) як сукупність ресурсів, які задіяні в інноваційній та інвестиційній діяльності (ресурсний підхід);

2) як продуктивність інноваційної та інвестиційної діяльності, тобто кінцевий практичний результат або ефект (результативний підхід);

3) як гранична можливість, спроможність до інноваційної та інвестиційної діяльності (потенційний підхід) [11, с. 130].

Найбільш розповсюдженим, на нашу думку, є ресурсний підхід до розуміння сутності інноваційного й інвестиційного потенціалів, який передбачає наявність достатньої кількості ресурсів: як власних, так і залучених. При такому підході акцент робиться на прямій взаємозалежності інноваційно-інвестиційного потенціалу від обсягу задіяних ресурсів: чим більше ресурсів, тим вищий потенціал. Вважаємо, що таке розуміння сутності досліджуваної дефініції є дещо спрощеним, хоча і дозволяє спрогнозувати приблизний інноваційно-інвестиційний потенціал.

Доцільно пояснити, що підприємства, які мають однакові ресурси, у результаті здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності в кінцевому результаті отримують неоднаковий економічний ефект від використання цих ресурсів. Тому у сучасній ринковій економіці досить важливо орієнтуватися на результати, які отримає підприємство, використавши всі наявні ресурси. Наявність різноманітних механізмів, алгоритмів, схем використання ресурсів, компетентність керівництва, налагодження ефективної взаємодії з партнерами, постачальниками, споживачами – це ті чинники, які разом з наявним ресурсами, формують кінцевий результат.

Отже, другий підхід до розуміння сутності інноваційно-інвестиційного потенціалу полягає у

Таблиця 1

Визначення поняття «інноваційний потенціал підприємства»

№ з/п	Автор	Визначення поняття «інноваційний потенціал підприємства»
1	Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»	Інноваційний потенціал – це сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничо-соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки.
2	Володін С., Чекамова О.	Інноваційний потенціал – це наявність та готовність до використання системи засобів і ресурсів при веденні інноваційної діяльності з метою одержання конкурентних переваг.
3	Захарченко В., Корсікова Н., Меркулов М.	Інноваційний потенціал – це сукупність ресурсів, які безпосередньо беруть участь в інноваційному процесі, перебувають у взаємозв'язку, і факторів, що створюють необхідні умови для ефективного використання цих ресурсів з метою досягнення відповідних орієнтирів інноваційної діяльності і підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому.
4	Глушенкова А.	Інноваційний потенціал – це наявність ресурсів у поєднанні з умовами, які забезпечують сукупну можливість підприємства генерувати нові знання та впроваджувати інновації.
5	Шилова О., Чермошенцева Є.	Інноваційний потенціал – це результат наявності ресурсів (що характеризують кількість і якість факторів виробництва в певних умовах), залучених для досягнення поставлених цілей за допомогою існуючих методів регулювання і координації діяльності суб'єкта господарювання на засадах соціального менеджменту.

Джерело: сформовано на основі [1; 2, с. 67; 3, с. 147; 4, с. 101; 5, с. 222]

Визначення поняття «інвестиційний потенціал підприємства»

№ з/п	Автор	Визначення поняття «інвестиційний потенціал підприємства»
1	Бережна І.	Інвестиційний потенціал – це відповідним чином організована динамічна, взаємопов'язана сукупність інвестиційних ресурсів власне підприємства та інвестиційних ресурсів, залучених ззовні, що перебувають у його розпорядженні та можуть бути за певних умов задіяні в інвестиційній діяльності задля досягнення стратегічних і тактичних цілей підприємства у майбутньому, враховуючи при цьому стан і характеристики макроекономічного середовища, в якому безпосередньо функціонує підприємство.
2	Кучерук Г., Вовк О.	Інвестиційний потенціал – це організована сукупність внутрішніх і зовнішніх економічних можливостей, які створюють умови для розвитку та реалізації стратегічних і тактичних цілей підприємства в сфері інвестиційної діяльності; сукупність необхідних ресурсів і можливостей для здійснення інвестиційної діяльності й досягнення цілей розвитку підприємства.
3	Макух Т.	Інвестиційний потенціал – це сукупність наявних матеріальних та нематеріальних, трудових та організаційно-управлінських ресурсів підприємства, що характеризують його спроможність прийняти та освоїти інвестиційні кошти.
4	Матвеев В., Щелкунов В., Бондаренко В., Каракай Ю., Грамотнев В.	Інвестиційний потенціал – це набір умов, інтелектуальних та матеріальних благ, які забезпечують інвестиційну діяльність і обмежують долю ризику інвестування.
5	Туріянська М.	Інвестиційний потенціал – це сукупність накопичених у результаті господарської діяльності власних ресурсів, які можуть бути використані для інвестицій без порушення поточної роботи.

Джерело: сформовано на основі [6; 7, с. 14; 8; 9, с. 126; 10]

трактуванні потенціалу з позиції продуктивності, тобто отримання кінцевого результату, у першу чергу, фінансового. Такий підхід передбачає розрахунок потенціалу, виходячи з отриманого прибутку від здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності. До недоліків такого підходу слід віднести прогнозування кінцевого результату на основі отриманих результатів у попередніх періодах, так як неможливо врахувати всі чинники, які здійснюватимуть вплив на кінцевий фінансовий результат від здійснюваної підприємством діяльності.

Третій підхід до розуміння інноваційно-інвестиційного потенціалу передбачає граничну можливість підприємства забезпечити інноваційно-інвестиційний процес у середньому та довгостроковому періодах. Відповідно до такого підходу, інноваційно-інвестиційний потенціал складається з видимого потенціалу і прихованого потенціалу.

Видимий потенціал формується за рахунок уже задіяних ресурсів в інноваційно-інвестиційній сфері, а також з їхньої практичної віддачі, тобто кінцевого результату. Прихований потенціал формується з двох частин:

1) ресурсів, які на певний момент не задіяні в інноваційно-інвестиційній сфері, але можуть бути задіяні у майбутніх періодах;

2) віддачі від вже задіяних на певний момент ресурсів, яка ще не проявилася в даний момент, але може проявитися у майбутньому періоді, наприклад, при достатньому стимулюванні інноваційної активності працівників підприємства.

Таким чином, потенціал як гранична можливість складається з потенціалу як сукупність

ресурсів і потенціалу як продуктивність. Виходячи з цього, можна дати таке визначення інноваційно-інвестиційному потенціалу – це максимально можлива для даного підприємства сукупність ресурсів з їх максимально можливою віддачею. Тому є очевидним, що інноваційно-інвестиційний потенціал є таким гіпотетичним станом, при якому у процесі інноваційно-інвестиційної діяльності з максимально можливою продуктивністю і у максимальній кількості використовуються всі можливі інноваційно-інвестиційні ресурси.

Графічно інноваційно-інвестиційний потенціал можливо відобразити у вигляді співвідношення тієї частини потенціалу, яку можливо оцінити, і прихованою частиною потенціалу (рис. 1).

Такий процес може продовжуватися до тих пір, поки підприємство не досягне гіпотетичного стану, що відповідає інноваційно-інвестиційному потенціалу. Доцільно зауважити, що підприємство не здійснює інвестиції та інновації просто так, ці процеси викликані необхідністю розвитку підприємства та необхідністю забезпечення його конкурентоспроможності. Зрозуміло, що для підприємства менш ризиковано вкладати ресурси в об'єкти, які вже є у його інфраструктурі, але з часом властивості таких об'єктів вже не спроможні забезпечувати необхідний рівень розвитку підприємства, що і вимагає створення нових об'єктів або удосконалення вже наявних. Саме тому підприємство у середньо- або довгостроковій перспективі не може обмежуватися лише вкладанням ресурсів у вже наявні об'єкти, які активно функціонують.

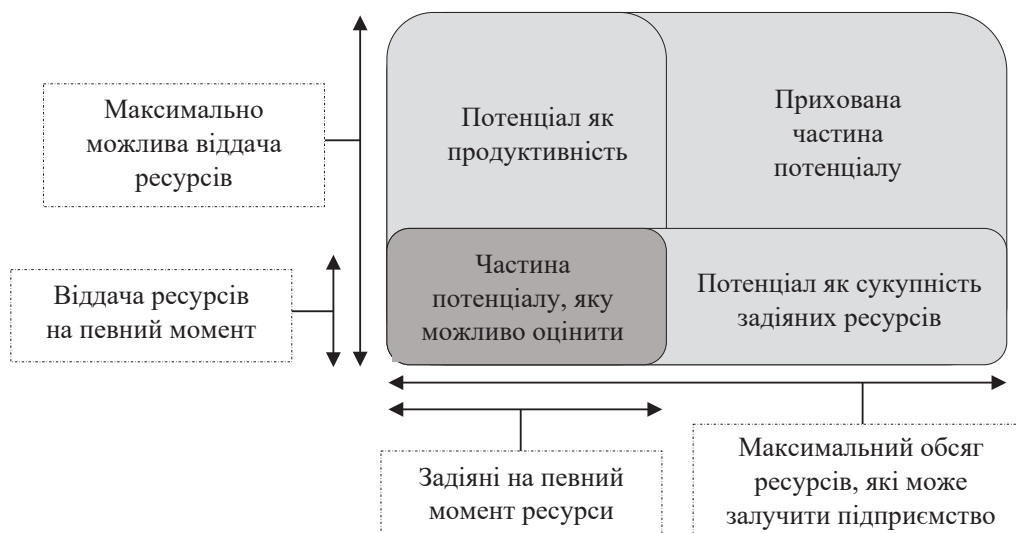

Рис. 1. Співвідношення між тією частиною потенціалу, яку можливо оцінити, і прихованою частиною потенціалу

Джерело: узагальнено автором

Зрозуміло, що потенціал як граничну можливість не можна виміряти (чи оцінити) безпосередньо. Але оцінка потенціалу як сукупності ресурсів та продуктивності дозволяє розрахувати нижню межу оцінки потенціалу як граничної можливості. Крім того, якщо виконувати дослідження сукупності підприємств з більш-менш однакової галузі, одного регіону чи схожих за розмірами, то можна зробити припущення, що співвідношення між видимим і прихованим потенціалом будуть приблизно однаковими. Тому підприємства, які мають досить високий рівень подібності по видимому потенціалу, з досить високою вірогідністю матимуть приблизно однакові позиції по прихованій частині потенціалу, що дає можливість виконати розрахунок потенціалу як граничної можливості.

Окремо доцільно вирішити проблему структуризації інноваційно-інвестиційного потенціалу. Зауважимо, що незважаючи на відсутність єдиної думки серед науковців щодо розуміння сутності потенціалу, майже всі дослідники розглядають його з позиції комплексності та системності. Іншими словами, потенціал досліджується як комплекс складових, які і становлять його структурні компоненти.

Під впливом постконфліктної трансформації вітчизняні підприємства потребують формування адаптивного механізму структуризації інноваційно-інвестиційного потенціалу. При цьому, варто зауважити, що формуючи адаптивний механізм структуризації інноваційно-інвестиційного потенціалу важливо враховувати наступне:

1) при структуризації необхідно враховувати ієрархічну підпорядкованість інновацій. Тут мова йде про те, що інновації одного типу спроможні породжувати інновації другого типу;

2) для виконання практичних досліджень параметри, які відповідають компонентам інноваційно-інвестиційного потенціалу, повинні максимально наближатися до такої класифікації інновацій, по якій виконуються статистичні дослідження;

3) нерегулярність впливу зовнішніх чинників, які мають вплив на рівень інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства;

4) труднощі при визначенні еталонних компонентів інноваційно-інвестиційного потенціалу.

Враховуючи результати дослідження теоретичного характеру, було виявлено, що адаптивний механізм являє собою єдність сукупності компонентів інноваційно-інвестиційного потенціалу, які можна згрупувати залежно від впливу зовнішніх і внутрішніх адаптерів. Таким чином, розроблений адаптивний механізм структуризації інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства можливо представити у вигляді схеми, які відображена на рис. 2.

Таким чином, компонентами інноваційно-інвестиційного потенціалу можуть бути:

– ресурсно-сировинна компонента – являє собою середньозважену забезпеченість балансовими запасами основних видів матеріальних ресурсів, необхідних для функціонування підприємства;

– кадрова компонента – передбачає наявність висококваліфікованих, компетентних працівників, які мають відповідний рівень освіти і регулярно підвищують рівень своєї кваліфікації;

– виробнича компонента – формується за рахунок налагодження ефективної роботи організаційної та управлінської компонент;

– інституціональна компонента – визначається рівнем розвитку інститутів, від яких безпосередньо залежить здійснювана підприємством діяльність;

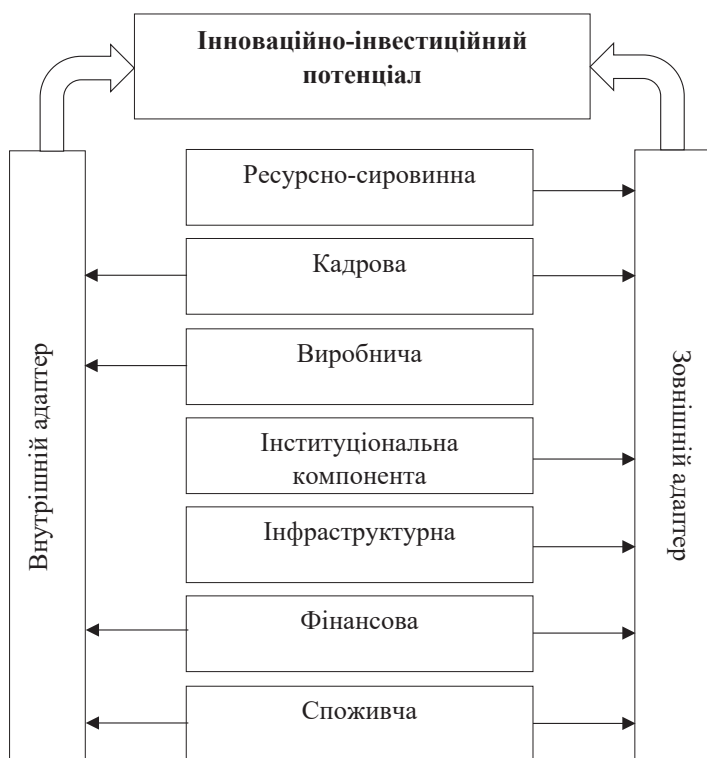

Рис. 2. Адаптивний механізм структуризації інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства

Джерело: розроблено на основі [11, с. 128–131]

– інфраструктурна компонента – залежить від економіко-географічного розташування підприємства та інфраструктурної забезпеченості регіону, в якому розташоване підприємство;

– фінансова компонента – передбачає забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами та можливість використовувати залучений капітал на найбільш вигідних для підприємства умовах;

– споживча компонента – визначається купівельною спроможністю потенційних споживачів продукції (товарів, робіт, послуг) регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Доцільно відзначити, що забезпечення інноваційно-інвестиційного потенціалу передбачає активізацію інноваційної діяльності, що вимагає відповідного інвестиційного забезпечення, під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників (адаптерів). Зауважимо, що інноваційна складова переважно акцентується на технологічному аспекті (сировинні ресурси, виробництво), а інвестиційна складова – на очікуванні позитивного економічного ефекту від здійснених капіталовкладень.

Інноваційно-інвестиційний потенціал підприємства має подвійну природу. По-перше, рівень інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства свідчить про готовність і спроможність підприємства до розвитку новітніх технологій і методик та розширення виробництва за рахунок інновацій. По-друге,

від темпів підвищення інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства залежить рівень успішності функціонування підприємства. Отже, стан інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства є базовим системоутворюючим поняттям, на основі якого функціонує і розвивається підприємство, а також формується система показників для оцінки ефективності і доцільності діяльності підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>
2. Шилова О.Ю., Чермошенцева Є.С. Інноваційний потенціал підприємства: сутність і механізм управління. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 1. С. 220-227.
3. Глушенкова А.А. Структура інноваційного потенціалу підприємств сфери телекомунікацій та інформатизації. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2016. № 4 (18). С. 100–106.
4. Володін С.А., Чекамова О.І. Теоретичні засади формування і реалізації інноваційного потенціалу в розвитку економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 65–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_5_12
5. Захарченко В.І., Корсікова Н.М., Меркулов М.М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 448 с.
6. Махух Т.О., Стечишин Т.О. Інвестиційний потенціал як фактор підвищення ефективності використання фінансових ресурсів. *Фінанси України*. 2009. № 9. С. 67-77.
7. Бережна І.Ю. Теоретико-економічні підходи до обґрунтування змісту інвестиційного потенціалу. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2010. № 6. С. 253–258.
8. Кучерук Т.Ю., Вовк О.М. Економічне обґрунтування комплексної оцінки інвестиційного потенціалу авіапідприємства. *Економіка. Фінанси. Право*. 2008. № 3. С. 11–15.
9. Матвєєв В., Щелкунов В., Бондаренко В., Карай Ю., Грамотнєв В. Маркетинг регіонів: інвестиційні аспекти. Київ : Наук. думка, 2005. 176 с.
10. Туріянська М.М. Інвестиційні джерела : монографія. Донецьк : ТОВ «Південно-Схід, ЛТД», 2004. 317 с.
11. Березовська Л.О. Інноваційне підприємництво : навчальне видання. Київ : НУБіП України, 2021. 224 с.

REFERENCES:

1. Pro priorytetni napryamy innovatsiynoyi diyal'nosti v Ukraini: Zakon Ukrainy (2011) [On priority areas of innovative activity in Ukraine: Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>

2. Shilova O.Yu., Chermoshentseva E.S. (2012) Innovatsiynnyy potentsial pidpryyemstva: sutnist' i mekhanizm upravlinnya [Innovative potential of the enterprise: essence and mechanism of management]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy – Marketing and management of innovations*, no. 1, pp. 220–227.
3. Hlushenkova A.A. (2016) Struktura innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstv sfery telekomunikatsiy ta informatyzatsiyi [The structure of innovative potential of enterprises in the field of telecommunications and informatization]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes – Economy. Management. Business*, no. 4(18), pp. 100–106.
4. Volodin S.A., Chekamova O.I. (2017) Teoretychni zasady formuvannya i realizatsiyi innovatsiynoho potentsialu v rozvytku ekonomiky [Theoretical foundations of the formation and implementation of innovative potential in the development of the economy]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, no. 5, pp. 65–72. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_5_12
5. Zakharchenko V.I., Korsikova N.M., Merkulov M.M. (2012) Innovatsiynnyy menedzhment: teoriya i praktyka v umovakh transformatsiyi ekonomiky: navchalnyy plsi-bnyk [Innovative management: theory and practice in the conditions of transformation of the economy: study guide]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury. (in Ukrainian)
6. Makukh T.O., Stechyshyn T.O. (2009) Investytsiynnyy potentsial yak faktor pidvyshchennya efektyvnosti vykorystannya finansovykh resursiv [Investment potential as a factor in increasing the efficiency of the use of financial resources]. *Finansy Ukrayiny – Finances of Ukraine*, no. 9, pp. 67–77.
7. Berezhna I.Yu. (2010) Teoretyko-ekonomichni pidkhody do obgruntuvannya zmistu investytsiynoho potentsialu [Theoretical and economic approaches to substantiating the content of investment potential]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo – State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*, no. 6, pp. 253–258.
8. Kucheruk T.Yu., Vovk O.M. (2008) Ekonomichne obgruntuvannya kompleksnoyi otsinky investytsiynoho potentsialu aviapidpryyemstva [Economic substantiation of the comprehensive assessment of the investment potential of the aviation enterprise]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Law*, no. 3, pp. 11–15.
9. Matvyeyev V., Shchelkunov V., Bondarenko V., Karakay Yu., Hramotnyev V. (2005) Marketynh rehioniv: investytsiyni aspekty [Marketing of regions: investment aspects]. Kyiv: Nauk. Dumka. (in Ukrainian)
10. Turiyanska M.M. (2004) Investytsiyni dzherela: monohrafiya [Investment sources: monograph]. Donetsk: TOV "Pivdenno-Chid, LTD". (in Ukrainian)
11. Berezovska L.O. (2021) Innovatsiynne pidpryyemnytstvo: navchal'ne vydannya [Innovative entrepreneurship: educational edition]. Kyiv: NUBiP Ukrayiny. (in Ukrainian)